

Boonm

Redactie

René Boomkens, Rijksuniversiteit Groningen
José van Dyck, Universiteit Maastricht
Hans Harbers, Rijksuniversiteit Groningen
Ruud Hendriks, Universiteit Maastricht
Jozef Keulartz, Landbouwniversiteit Wageningen
Irene Klaver, Landbouwniversiteit Wageningen
Lies Wesseling, Universiteit Maastricht
Paul Wouters, Universiteit van Amsterdam

Redactiesecretariaat

Olga van der Veen, Pythagorasstraat 26, 1098 GC Amsterdam.
Richtlijnen voor het inzenden van kopij zijn aan te vragen bij het redactiesecretariaat. *Boeken ter recensie* sturen aan P. Wouters, Wetenschapsdynamica, UvA, Nieuwe Achtergracht 166, 1018 WV Amsterdam.

Administratie

ke@m is een uitgave van Uitgeverij Boom, Amsterdam. Abonnementen kunnen wel tussentijds ingaan, maar niet tussentijds beëindigd worden. Opzeggingen ten minste één maand voor het einde van de jaargang.

Voor abonnementen en losse nummers wende men zich tot:
Boom Distributiecentrum, Postbus 400, 7940 AK Meppel,
telefoon 0522-257012.

Voor opgave van advertenties: Boom Pers, Postbus 1058, 7940 KB Meppel, t.a.v. Fennie van der Weide, telefoon 0522-266120.

ke@m verschijnt vier maal per jaar. Het abonnement kost f 77,50 voor studenten en AIO's (geldt voor vier achtereenvolgende jaren), f 105,- voor niet-studenten, f 188,- voor instellingen.

Verzorging omslag en binnenwerk: Marry van Baar

© Uitgeverij Boom, Amsterdam

Niets uit dit tijdschrift mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Redactioneel 3

Artikelen

Jozef Keulartz – **Stad en Land: een achterhaalde tegenstelling?** 6

Statement: Willem van Toorn – **Lagen** 24

René Boomkens – **'Van de grote stad ging een onbestemde dreiging uit'**

Over het grootstedelijke landschap in Nederland 26

Statement: Willem van Toorn – **Een verdreven bouwmeester** 51

Irene Klaver – **Het wonder van het Hollands landschap**
'Alles is eigenlijk kunstmatig' 53

Statement: Willem van Toorn – **Een groot zwijgen** 66

Yttje Feddes en Berdie Olthof – **Ingenieurskunde en ingenieurs-kunst** 68

Statement: Willem van Toorn – **Recreatiefunctie** 75

Ivan Nio – **Langs stedelijke velden en snelwegen**
De stedelijkheid van het stadslandschap 77

Statement: Willem van Toorn – **Statements** 98

Petran Kockelkoren – **Het einde van de oorsprong**
Natuur en landschap in de crisis van de moderniteit 100

Statement: Wijnand Duyvendak – **Schiphol** 125

Richard Rogers – **Een grenzen-aan-de-groei Kanaaltunnel?**

De jaren zeventig en de auto in de Tuin van Engeland 127

Review

Henny J. van der Windt – **Het landschap als verschuivend strijd-
toneel** 136

Over de auteurs 148

Redactioneel

Nederland, Nederstad

Verschuivend landschap

Sinds de gezaghebbende en gezichtsbepalende positie van de landbouw in het Nederlandse landschap geleidelijk vervaagt en verbrokkelt, raakt elke vierkante meter meer en meer omstreden. Steeds groter wordt het aantal personen, partijen en professies dat zich met de inrichting en vormgeving van Nederland bemoeit. Consensus is de uitzondering, moeizame compromissen en hoogoplopende conflicten zijn de regel. De overheid heeft de regie uit handen gegeven en produceert momenteel meer discussie- dan beleidsnota's. Boeren, burgers en buitenlui moeten het zelf maar uitzoeken. In naam van het draagvlak groeit het informatie- en inspraakcircuit en escaleert de burgeroorlog tussen stad en land, tussen Rood en Groen. Moet de verstedelijking aan banden gelegd worden of moeten we leren leven met de gedachte dat Nederland nu eenmaal een stadslandschap is? Maar ook het water, het Blauw, is omstreden: sommigen willen de dijken veiligheidshalve verzwaren, anderen de dijken doorsteken om zo het water weer de ruimte te geven. En dan is er nog de infrastructuur, het Zwart, waardoor de gemoederen haast permanent verhit raken, de Betuwelijn, de hogesnelheidslijn, de uitbreiding van Schiphol enzovoort. Moet alles maar zo veel mogelijk onder de grond of bieden infrastructurele werken juist de kans om de verschillende landschapselementen op een verrassende manier met elkaar te verbinden? Of is Nederland gewoon één groot stadslandschap? En weten al die stedelingen eigenlijk precies waar zij zich in dat landschap bevinden? Om deze vragen cirkelen alle bijdragen in dit nummer.

In *Stad en land: Een achterhaalde tegenstelling!* bespreekt Jozef Keulartz de voornaamste voorstellen voor de toekomstige herinrichting van Nederland aan de hand van een aantal recente discussienota's van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij en van de Rijksplanologische Dienst. In zijn poging enige ordening in het debat aan te brengen, onderscheidt Keulartz drie strategieën om de tegenstelling tussen stad en land te deconstrueren: de omkering, de weg door het midden en het spel der differenties.

In *'Van de grote stad ging een onbestemde dreiging uit'* plaatst René Boomkens de begrippen 'stedelijkheid' en 'landschap' in het kader van de filosofische vraag naar de actualiteit van de moderniteit, preciezer: de moderne stedelijkheid. Die algemene vraagstelling wordt geconfronteerd met het recente debat over de stedelijkheid of onstedelijkheid van het landschap van de Randstad Holland. Dit debat lijkt te eenzijdig gericht op de zuiver ruimtelijke dimensies van stedelijkheid en lijkt te weinig oog te hebben voor stedelijkheid als leefwijze, als praktisch en cultureel gegeven.

In *Het wonder van het Hollandse landschap* laat Irene Klaver zien dat de tegenstelling tussen stad en land niet slechts achterhaald is, maar in Nederland ook nooit werkelijk heeft bestaan. Zelfs het beroemde realisme van de zeventiende-eeuwse Hollandse meesters vertoont een landschap dat eerder aan een stedelijke verbeelding is ontsproten dan aan een exacte topografie van het Hollandse land. Klaver spreekt van een permanent 'beginnend landschap' waarin een 'natuurlijke artificialiteit' van de continu in te richten ruimte ingebed is in politiek handelen.

In *Ingenieurskunde en ingenieurskunst* bespreken Yttje Feddes en Berdie Olthof de complexe relatie tussen het landschap en de groot-schalige infrastructuur, die over en door dat landschap is heen gelegd en er een zeer nadrukkelijk stempel op drukt. Hoe 'landschappelijk' is die infrastructuur (dijken, kanalen, windturbines, et cetera) en hoe laat haar grootschaligheid zich inpassen in bestaande landschappelijke gegevens? Leidt zij vooral tot versnippering of ook tot nieuwe verbindingsen?

In *Langs stedelijke velden en snelwegen* kiest Ivan Nio de nog nauwelijks begrepen en ontgonnen stedelijke periferie (de buitenwijken) uit om een nieuw perspectief op het stedelijke landschap te ontwikkelen. Na een kritisch overzicht van onderzoek en theorievorming over de stedelijke periferie komt de ruimtebeleving van de bewoners van de periferie zelf aan de orde, die door Nio ten slotte wordt geëvalueerd en in het teken geplaatst wordt van een mogelijk nieuw stedelijk landschap.

In *Het einde van de oorsprong* gaat Petran Kockelkoren in op de vraag of de vervreemding van de natuur en het hieruit telkens weer voortkomend verlangen naar een hernieuwde vereniging of verzoening met de natuur wel zo kenmerkend zijn voor de moderniteit als veel milieufilosofen ons willen doen geloven. Ter beantwoording van die vraag confronteert Kockelkoren de opvattingen van Bruno Latour met die van Helmuth Plessner, en komt hij tot de verrassende conclusie dat we altijd al postmodern in plaats van nooit modern geweest zijn.

Met *Een grenzen-aan-de-groei Kanaaltunnel* van Richard Rogers

verlaten we kortstondig het vaderlands grondgebied. Daar staat tegenover dat grootschalige infrastructurele projecten als de Kanaaltunnel ons landschap niet onberoerd laten. Bovendien speelt een van de centrale metaforen in de debatten rond de Kanaaltunnel, de metafoor van de koelbloedige verkrachting van de virgo intacta Engeland, ook een rol in de discussies rond het o zo maagdelijke Groene Hart, dat van enigerlei vorm van penetratie gevrijwaard zou moeten blijven.

In zijn review-artikel *Het landschap als verschuivend strijdtoneel* bespreekt Henny van der Windt aan de hand van een aantal recente publicaties over landschapsplanning de transformatie van het platteland van een puur agrarische naar meer en meer multifunctionele ruimte. Centraal in zijn review staat de met deze transformatie gepaard gaande opkomst van nieuwe professies als landschapskundigen en landschapsarchitecten die zich als rivalen van de civiel- en cultuurtechnische ingenieurs opwierpen.

De diverse bijdragen worden afgewisseld door zogeheten statements, korte essayistische bijdragen over uiteenlopende landschappelijk hete hangijzers in het polder-, rivieren- en mainportlandschap dat Nederland schijnt te zijn. Vijf maal van de hand van Willem van Toorn, teksten die eerder verschenen in *De Blauwe Kamer*, over uiteenlopende heikele landschappen, en één maal van de hand van Wijnand Duyvendak, over zijn meest recente landschappelijke hete hangijzer: Schiphol.

Rectificatie

In het vorige nummer van K&M is helaas een vervelende fout geslopen in het artikel van Maartje Schermer.

Op p. 360 moet de laatste zin van de eerste alinea van het hoofdstuk Context luiden:

Een van de maatschappelijk werksters, die mevrouw Dekker al kende van vóór deze opname, refereerde hier bij voorbeeld aan toen ze over het moeilijke gedrag van mevrouw Dekker opmerkte: 'Het is denk ik vooral frustratie dat ze niet zelf kan bepalen wat er gebeurt. Ze heeft dat haar hele leven wel gedaan, dus dat is logisch dat ze daar nu moeite mee heeft.'

Wij bieden de lezers hiervoor onze excuses aan.